

ГЕТЬМАНАТ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ – НАУКОВИЙ ЗРІЗ

Статтю присвячено науковому розгляду українсько-російських відносин на нетривалому історичному відтинку доби останнього українського гетьманату. Наголошується не лише на суто науковій, але й суспільно-політичній значимості зовнішньополітичної діяльності Української Держави 1918 р.

Ключові слова: Павло Скоропадський, українсько-російські відносини, Українська Держава, українська історіографія міждержавний рівень.

У зовнішньополітичній діяльності Української Держави 1918 р. російський вектор був найбільш складним. Це обумовлювалося низкою суттєвих факторів. По-перше, статтями Брестського мирного договору, який мав унормувати відносини України і РСФСР. По-друге, появою на теренах Росії державно-територіальних утворень антибільшовицького спрямування. По-третє, недостатня визначеність «східної» політики Німеччини в умовах незавершеної Світової війни. По-четверте, наявність в Україні потужного російського емігрантського середовища, налаштованого на відновлення великої Росії. І нарешті, російська імперська спадщина в ментальності правлячої еліти Гетьманату.

На початку доповіді спробуємо з'ясувати сутність такого визначення, як «українсько-російські відносини» стосовно досліджуваного періоду. Поза сумнівом, відносини Української Держави з російським постімперським простором мали багаторівневий характер: міждержавні, військово-політичні, етнічні та інші. Слід також мати на увазі, що російський напрямок зовнішніх зносин гетьманату значною мірою був детермінований позицією правлячого істеблішменту Німеччини. Її програв у Світовій війні визначальним чином відбився на зовнішньополітичній орієнтації Української Держави, яка задля власного врятування змушена була шукати підтримки у країн-переможниць, тобто Антанти.

Для характеристики відносин УНР, Української Держави з РСФСР використовуються й терміни «українсько-радянські», «українсько-більшовицькі», найчастіше для кваліфікації воєнних дій. Зокрема, праці Я.Тинченка та О.Чіхрадзе присвячені саме «українсько-більшовицьким війнам» 1918–1919 рр. [16] Хоч цей термін побутував й в українській історіографії міжвоєнної доби.

На наш погляд, таке визначення є доволі умовним, оскільки перша частина словосполучення «українсько-більшовицька» відображає

одну сторону, репрезентовану УНР як державою, а друга частина – ідеологічну сутність владного режиму РСФФР. Не випадково і В. Винниченко, і Д. Дорошенко у своїх працях для характеристики «більшевизму» вживали термін «русько-більшевицький» та «московсько-більшевицький» [3, с.210].

Слід відзначити, що в сучасній українській історіографії намітилася тенденція відходу від асиметричних кваліфікацій типу «українсько-радянська», «українсько-більшовицька» тощо. Наприклад, М. Ковальчук уникає терміну «українсько-білогвардійська війна», а послуговується досить точним визначенням «війна УНР із Збройними силами Півдня Росії» [9].

Цілком обґрунтованим є й уточнюючі проблемно-тематичні вказівки щодо характеру українсько-російських відносин в самих назвах робіт. Так вчинила В. Церковна, наголошуючи, що предметом її дослідження є лише національно-державний аспект українсько-російських відносин [18]. Хоч, на жаль, зустрічаємо й досить «глухі» формулювання досліджень цієї теми. Зокрема, дисертація С. Борисенко «Українсько-російські відносини (квітень-грудень 1918 р.)» вказує лише на хронологічні межі і претендує на розгляд усього спектру цих відносин. Хоч насправді у роботі розглядаються лише відносини Української Держави з РСФФР. Так само можна сказати й про працю О. Несук [2].

Отже, на нашу думку таке визначення, як «українсько-російські відносини» може бути застосоване лише в комплексних, узагальнюючих працях. Що ж до висвітлення історії їх певних відтінків, то вони потребують уточнюючих характеристик.

З формальної точки зору, міждержавний рівень відносин Гетьманату П. Скоропадського найбільш рельєфно вибудувався з РСФФР. До цього українську сторону спонукали міжнародні зобов'язання, визначені Брестською угодою, а також потреба забезпечитися від потенційної більшовицької експансії.

Слід відзначити, що сучасна українська історіографія відійшла від усталеного в радянській історичній науці зображення відносин радянської Росії з «контрреволюційним», «антинародним режимом» П. Скоропадського. Однак й глибокого, системного дослідження усього комплексу відносин Української Держави з РСФФР не проведено. Як правило, в узагальнюючих працях з історії зовнішньополітичної діяльності українських урядів згадується сам факт українсько-радянських переговорів 1918 р. та підписання прелімінарного договору 12 червня [8]. Наводять ці дані й більшість підручників та навчальних посібників [7, с.296–297]. Кілька спеціальних розвідок проблеми мирних договорів делегацій Української Держави і РСФФР присвятив О. Лупандін [11].

І все ж з огляду на досить розлогу історико-джерельну базу, її архівно-документну збереженість та археографічну репрезентацію [12]

цей важливий напрямок зовнішньополітичної діяльності гетьманату не знайшов адекватного своїй історичній значущості висвітлення.

Слід самокритично визнати, що й у документальних працях, виданих останнім часом, в т.ч. й за участю провідних учених нашого інституту, ця проблема не набула достатнього висвітлення [14].

А між тим історія українсько-російських відносин, зокрема мирних переговорів 1918 р. має не лише суто дослідницьке, але й політико-практичне значення у світлі розвитку міждержавних відносин останнього періоду. Наприклад, ті ж питання делімітації та демаркації українсько-російського кордону. Відносини Української Держави з Кримом також у своїй основі мали досить виразну російську складову. Як відомо, на відміну від Центральної Ради, яка не вважала Крим українською територією, гетьман П. Скоропадський вів послідовну боротьбу за приєднання півострова до України. Фактично це було жорстке протистояння українських державно-соборницьких устремлінь з ідеєю відновлення великої Росії. До того ж реалізація цієї політичної лінії Гетьманату від самого початку була різко обмежена геополітичними зазіханнями Німеччини на окупований її військовими стратегічно важливий плацдарм.

З огляду на поліетнічний склад населення Криму, його політичні репрезентанти демонстрували не лише проукраїнський, але й інші вектори орієнтації (кримські татари – на Туреччину, німецькі колоністи – на Рейх, росіяни – на небільшовицьку Росію). І все ж українському урядові вдалося через систему економічних і політико-дипломатичних заходів добитися входження Криму до Української Держави на правах автономії. На жаль обставини і час дезавували це важко здобуте рішення.

Відносини Гетьманату і Криму завдяки певній політичній актуальності «кримської проблеми» знайшли висвітлення у сучасній історичній, правничій, політологічній літературі. Ґрунтовні праці даній проблемі присвятив О. Копиленко [10]. Торкається цього питання й В. Сергійчук [15]. Окремі розвідки даній темі присвятили співробітники нашого інституту О. Ганжа, Н. Кривець [4].

Однак попри чималу кількість публікацій російський чинник у відносинах між Україною і Кримом спеціально не досліджувався. З точки зору наявної джерельної бази навряд чи архівний сегмент тут буде домінуючим. А от опубліковані документи і, особливо, мемуари потребують нового прочитання та інтерпретації. Це стосується як спогадів самого П. Скоропадського, так і відомих російських діячів з антиукраїнського табору – А. Денікіна, О. Лукомського, В. Оболенського, П. Мілюкова та інших [6].

Це ж стосується й мемуарів провідних політиків та військових Німеччини – П. Гінденбурга, М. Гофмана, Е. Людендорфа та інших [5]. Надзвичайно цінні спогади безпосереднього реалізатора німецької

окупаційної політики Вільгельма Гренера вийшли німецькою мовою і не перекладені українською [1].

Переконали, що з огляду на наукову та політичну значущість історія відносин Української Держави і Криму 1918 р. має отримати повне комплексне дослідження.

До кола досліджень історії українсько-російських відносин належить й співпраця чи контакти гетьманату з іншими державно-територіальними утвореннями на теренах колишньої Російської імперії. Насамперед йдеться про Дон та Кубань. Нещодавно українська історіографія збагатилася узагальнюючою працею докторського рівня В. Матвієнка, яка присвячена саме цій науковій проблемі. Оскільки вона охоплює весь період Української революції 1917–1921 рр., то, природно, автор не міг деталізувати ці відносини, особливо у їх двосторонньому форматі.

Тому проблема співпраці Української Держави заслуговує на поглиблене вивчення. На наш погляд, документи МЗС Гетьманату, спогади П. Скоропадського, Д. Дорошенка, генералів П. Краснова, О. Черячкіна, Г. Лейхтенбергського та інших створюють поважну джерельну базу для розробки цієї наукової проблеми [17]. Зазначимо, що неодмінною умовою має стати ґрунтовне використання інформаційного потенціалу російських архівосховищ, який, на жаль, нашими дослідниками ще не освоєний.

Адже український уряд намагався надати відносинам з Доном міждержавного характеру. Зустрічні зусилля обох сторін завершилися укладенням 8 серпня 1918 р. українсько-донської угоди, яка передбачала взаємне визнання суверенітету і незалежності, спільних кордонів, налагодження торговельних, митних зв'язків тощо.

Особливо розгалуженими були військово-технічні відносини. Українська Держава постачала на Дон зброю, набої, спорядження. Природно, цей напрям співпраці носив доволі закритий характер, а відтак й має слабку історико-джерельну аргументацію. Однак з цим питанням пов'язана більш широка проблема – участь України у створенні антибільшовицького фронту, формуванні Південної, Астраханської, Північної армій. Публічні і закриті постанови Ради міністрів гетьманату підтверджують асигнування для цих цілей десятків мільйонів карбованців.

Ще менш висвітленими залишаються відносини Української Держави з Кубанню. Хоч після приходу П. Скоропадського до влади у травні до Києва прибула делегація Кубанської законодавчої ради на чолі з М. Рябоволом. Тогочасна військово-політична ситуація на Кубані примушувала їх шукати підтримки у нового українського уряду і навіть погоджуватися на приєднання краю до України на правах автономії.

Природно, що П. Скоропадський не був готовий негайно розв'язати це питання, але як свідчать його спогади і архівні документи гетьман

серйозно ставився до проблеми Кубані, мав плани відрядити туди дивізію З. Нагієва, а у Бердичеві формувалося військове з'єднання для посилки в Чорноморську область. Хоч договір про міждержавні відносини між Україною і Кубанню був укладений лише 16 листопада, але весь час туди постачалися зброя і спорядження.

Як і в інших напрямках українсько-російських відносин суттєвий вплив справляло ставлення німецької сторони до українського контрагента з російського боку. Природно, що визнання німцями П. Краснова як військового отамана Дону створювало сприятливе середовище для поглиблення співпраці з Всевеликим військом Донським як у цивільний, так і військовій галузях.

Природно, що німецьке командування не могло заохочувати стосунки П. Скоропадського з Добровольчою армією. Проантантівська орієнтація її фундаторів генералів М. Алексеєва і А. Денікіна розцінювалася як потенційна небезпека відкриття фронту проти німецьких окупаційних військ, передові загоны яких на сході базувалися у Ростові.

Загалом, на наш погляд, питання про відносини П. Скоропадського і лідерів Добровольчої армії має розглядатися у контексті більш широкої проблеми «Українська Держава і російський білий рух». Нагальність вивчення і висвітлення цієї теми визначається не тільки її слабкою розробкою, але й намаганнями окремих представників сучасної російської історіографії зарахувати П. Скоропадського до білого табору. Так, робить, зокрема, Д. Мітюрін у книзі «Гражданская война: белые и красные». З одного боку Корнілов, Денікін, Скоропадський, Юденіч, Врангель. А з другого – Будьонний, Фрунзе, Чапаєв, Котовський та інші [13].

Прикметно, що на відміну від А. Денікіна, який вважав П. Скоропадського «українським шовіністом», «самостійником», сучасні російські дослідники ставлять під сумнів його щире українськість. Той же Д. Мітюрін у нарисі про гетьмана терміни «самостійність», «щирые украинцы» «жовто-блакитный», «ридна мова» неодмінно бере в лапки [13 с.87–93].

Безперечно, на історико-джерельний поверхні лежить чимало фактів співпраці гетьманського режиму, особисто П. Скоропадського з представниками білого руху. Але ці відносини слід розглядати в контексті намагання створити потужний антибільшовицький фронт і запобігти можливій експансії РСФРР щодо України. Однак це не може служити достатньою аргументацією для віднесення гетьмана до білогвардійського руху. Адже з найвиразнішим його представником – Добровольчою армією Українська Держава не вступила в союз навіть у найбільш складний час фактичного фіаско Гетьманату.

Зважаючи на терезах історичної ретроспективи «українськість» і «російськість» П. Скоропадського, прихильники останньої незмінно кидають на шальки його федеративну грамоту. Мусимо визнати, що й нині це одне з найбільш контроверсійних питань в загальній оцінці діяльності гетьмана.

До речі, здебільшого і адепти, і критики, і сам П. Скоропадський визнають грамоту про федерування з небільшовицькою Росією помилкою. Однак одні це ставлять йому на карб, інші знаходять вагомі спонукальні причини, а відтак і виправдальні моменти.

Однак, враховуючи всі зовнішньополітичні, геостратегічні, внутрішні обставини, не слід залишати поза межами доказової аргументації свідомісні засади ментальності П. Скоропадського. Без цього вряд чи можна пояснити такий контрверсійний крок гетьмана, як положення федеративної грамоти.

Отже, на нашу думку, розгляд українсько-російських відносин навіть такого нетривалого історичного відтинку, як доба останнього українського Гетьманату засвідчує потребу глибокого і системного дослідження. Адже вони мають не лише суть наукову, але й неабияку суспільно-політичну значущість.

Список використаних джерел:

1. Groener W. Lebenserinerungen. Jugend. Generalstab. Weltkrieg. – Göttingen, 1957.
2. Борисенко С. Українсько-російські відносини (квітень-грудень 1918 р.) Дис. ... канд. іст. наук: Інститут української археографії та джерелознавства НАН України. – К., 2003; Несук О. Українсько-російські відносини 1917–1922 рр.: Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 1998.
3. Винниченко В. Відродження нації. Ч. II. – Київ-Відень, 1920. – С. 17; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). – К., 2007. – С. 210.
4. Ганжа О. Кримське питання в політиці урядів України (I Пол. XX ст.) // Крим в історичних реаліях України. Матеріали наукової конференції. – К., 1998; Кривець Н. Кримське питання в політиці Української Держави Павла Скоропадського // Проблеми балканістики, сходознавства та міжнародних відносин. – К., 2007.
5. Гинденбург П. Воспоминания. – Петроград, 1922; Гофман М. Записки и дневники. – Ленінград, 1929; Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. – Т. 2. – М., 1924; Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914 – 1918 гг. – Т. 2. – М., 1924.
6. Деникин А. Очерки русской смуты. Белое движение и борьба добровольческой армии. Май-октябрь 1918 г. Воспоминания, мемуары. – Минск, 2002; Лукомский А. Воспоминания. Т. 2. – Берлин, 1922; Оболенский В. Крым в 1917–1920-е годы (мемуари) // Крымский архив. – № 2. – 1996; Мілюков П. Воспоминания. Т. 2. – М., 1990.
7. Див., напр.: Лановик Д., Матейко Р., Матисякевич З. Історія України. Навчальний посібник. – К., 1999. – С. 296–297.
8. Заруда Т. Зовнішньополітична діяльність уряду Української Держави (1918 р.): Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 1995; Веденєєв Д. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917–1920 рр.): Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 1994.
9. Ковальчук М. Війна Української Народної Республіки із Збройними силами Півдня Росії (осінь 1919 р.). Дис. ... канд. іст. наук: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2005.

10. Копиленко О. Україна і Крим: «переговори у справі нового ладу» (документи і матеріали). – К., 2001; Його ж. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу. – К., 2002.

11. Лупандін О. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. // Історичні зошити. – К., 1994; Його ж. Політика радянського уряду Росії щодо України // Проблеми історії Української революції Вип. 2. – К., 2007.

12. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань Збірник документів і матеріалів. – Київ–Нью-Йорк–Філадельфія, 1999.

13. Митюрин Д. Гражданская война: белые и красные. – М.– Спб, 2004.

14. Політична історія України ХХ століття. У шести томах. – Т. 2. – К., 2003; Україна: політична історія ХХ–початок ХХІ століття. – К., 2007.

15. Сергійчук В. Український Крим. – К., 2001.

16. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917–березень 1918). – Київ–Львів, 1996; Чіхрадзе О. Друга українсько-більшовицька війна (листопад 1918–грудень 1919 рр.). – Львів, 2003.

17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3766. Міністерство закордонних справ Української Держави, м. Київ, 1918; Скоропадський П. Спогади. – Київ–Філадельфія, 1995; Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914–1920 рр.) – К., 2007; Краснов П. На внутреннем фронте. – М., 2003; Черячукин А. Донские делегации на Украину и в Берлин в 1918–1919 гг // Донская летопись. – Белград, 1924. – № 3; Лейхтенбергский Г. Как началась «Южная Армия» // Архив русской революции. – Т. VIII. – Берлин, 1923.

18. Церковна В. Українсько-радянські відносини у 1919–1922 рр.: національно-державний аспект: Дис. ... канд. іст. наук: Ізмаїльський державний гуманітарний університет. – Ізмаїл, 2002.

Реєнт А.П. Гетманат Павла Скоропадського: українсько-російські відносини – научний срез.

Стаття посвячена научному розгляду українсько-російських відносин на непродовжительному історичному відрізку часу останнього українського гетьманату. Підкреслюється не тільки наукова, але й суспільно-політична значимість зовнішньополітичної діяльності Українського Государства 1918.

Ключові слова: *Павло Скоропадський, українсько-російські відносини, Українське Государство, українська історіографія, міждержавний рівень.*

Reient O. The Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi: Ukrainian-Russian relations – scientific aspect.

The article dedicated to the scientific examination of Ukrainian-Russian relations in short-term historical period of Ukrainian Hetmanate. It is noticing not only the scientific but also the social-political relevance of the foreign-policy activity of Ukrainian State in 1918.

Keywords: *Pavlo Skoropadskyi, Ukrainian-Russian relations, Ukrainian State, Ukrainian historiography, interstate level.*